

Кизилова В. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

МОТИВ СНУ В КАЗКАХ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА ЗБІРКИ «ПАННА КВІТІВ»: ТИПОЛОГІЯ, ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано типологію, особливості функціонування мотиву сну у збірці казок Валерія Шевчука «Панна квітів». Акцентовано увагу на фольклорній традиції, авторській специфіці оніричного дискурсу. Сон у казках письменника пов'язаний із розгортанням подій твору, увиразнює його проблемно-тематичне навантаження. Використання мотиву сну в авторській казці демонструє можливості образного потенціалу художнього слова, оригінальність індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: авторська казка, мотив, світогляд, індивідуальний стиль.

Постановка проблеми. У фабульній побудові художнього твору важливе місце посідає мотив – оповідна мовна одиниця, інваріантна за своєю приналежністю до оповідної традиції і варіантна у своїх подієвих реалізаціях у творах фольклору й літератури, що співвідносить свою семантичною структурою предикативний початок дії з актантами й часо-просторовими ознаками [1, с. 22]. Науковці мовлять про поширені в епічних творах мотиви подорожі, втечі, переслідування, злочину, самотності. Зустрічаються позначення мотиву через непредикативне слово: мотив смерті, води тощо.

Одним із найбільш репрезентативних, естетично вагомих й водночас малодосліджених мотивів в українській авторській казці, є мотив сну. Мотиви сновидіння, вважав К. Г. Юнг, можуть виражати своє несвідоме значення, а елементи, які переходять у зорові образи, мають символічний зміст [2]. Науковець надавав сновидам онтологічного статусу, вбачав тісний зв'язок між сновидінням людини і її міфологічною свідомістю.

У казковому епосі сон часто співвідноситься зі смертю персонажа (наприклад, у німецьких казках «Білосніжка» і «Спляча красуня») героїні засинають мертвим сном і оживають від поцілунку нареченого. Такими ж є богатирський сон героя після двобою, а також формули на кшталт «як же довго я спав». Детально про це: див. [3]. В. Пропп мовить про «випробування сном» у народній казці й пересторогу «Не засни», що зустрічається у фольклорі різних народів світу [4, с. 80–82].

У художній літературі сон, на думку науковців, виступає формою втілення авторської інтенції. Це «зашифроване послання» митця читачеві. Образна символіка сновидіння, сюжет, персонажі, яким він делегований, є виявом авторського Я в оніричному просторі тексту, що увиразнює авторську ідею [5, с. 8]. Мотив сну як комбінацію певних символічних образів у своїй творчості майстерно обіграє Валерій Шевчук, що забезпечується його бездоганним володінням бароковою поезією, християнсько-біблійними культурологічними ко-

ординатами світу, в яких працює митець, посиленням інтелектуалізації й філософичності прози [5, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми. Творчість письменника різноаспектно розглянута в дослідженнях Г. Клочека, С. Андрусів, М. Слабошпицького, В. Панченка та ін. Онірично-міфологічний дискурс його прози став предметом уваги Т. Жовновської, утім казкоточність її дослідженні не була взята до уваги.

Мета статті – означити типологію та особливості функціонування мотиву сну у казках Валерія Шевчука.

Виклад основного матеріалу. З'ява збірки «Панна квітів» (1990) припала на зламний рік у новітній українській історії й зафіксувала функціональні зміни в палітрі художнього слова, адресованого дитячій аудиторії. Альтернативою панівному офіціозу й моралізаторським піонерсько-комсомольським агіткам у ній стали звернення до фольклорної традиції, ідеальних засад світоустрою, віра у перемогу Добра над Злом тощо. Мотив сну мігрує у Валерія Шевчука з казки до казки, набуваючи щоразу оригінальних репрезентативних форм і характеристик.

У казці «Золотий стіл» дядько Сон – персонафікований образ, що має багато роботи: він ходить сонними міськими вулицями, заглядає в домівки й присипляє дітей. Аналогічною функцією – *приспати дитину* – сон наділений і в фольклорних колискових, наприклад:

Ходить сонко по вулиці,
Носить спання в рукавиці.
Ходить дітей присипляє,
Сни чудесні насилає.

Утім, у «Золотому столі» функція присипляння ускладнена, і текст твору в такий спосіб набуває виразніших авторських характеристик. Одного вечора дядько Сон швидко позатуляв сусідським дітям очі й поспішав до дівчинки, котра разом із татком сумувала через хворобу матусі. Дядько Сон дарує дівчинці казку-сон про золотий стіл, повний різноманітних ласощів. Перед читачем постає *мистецька гра*, у якій домінує літературна художність з її тяжінням до характерології, типажності, а в цілому – психологізованості сюжетного руху. І авторова донька, й імпліцитно присутня в ній дівчинка-ласуня, і дівчинка-мандрівниця, і дівчинка-зіронька ведуть нас *вглиб* людини, якою та стає при доволі частих зануреннях у країну фантазій і мрій. При зустрічі із символом тварини – вовком – героїня не лякається, а, навпаки, бавиться з ним. Як оповідач постмодерністської літературної школи, Валерій Шевчук майстерно використовує атрибутику художніх систем як давнішого, так і недавнього минулого, проте залишається при цьому повновладним господарем буквальних усіх характерологічних «знахідок» твору.

Показовою видається розмова Зірочки з Вовком: «Тим часом Вовк підходив до Золотого Столу. Сів за декілька кроків від нього і замилувано дивився. Бо на столі таки було все, чого він бажав: зайці, овечки, гуси й телята. Стояла там навіть корова, і сльози покотилися з вовчих очей: така чудова була та корова! Отож сидів він та плакав, і, здається, були то шоколадні сльози.

Тоді до нього підійшла Зірочка.

– Ну чого ти плачеш, дуренький? – сказала вона, гладячи його, як цуценя, – Маєш усе, що хотів.

– Я й плачу від того, – сказав Вовк, – що маю все, що хотів» [6, с. 12].

За допомогою сну *розкривається притчевий підтекст* твору, увиразнюються філософсько-естетичні проблеми.

У казці «Чотири сестри» автором осмислено поширену в літературі для дітей тему змін пір року. Чотири дівчини-красуні царюють одна за одною у світі й дарують йому свою неповторність. «Були вони дружні, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла» [6, с. 19]. Письменник тут мовить про сон як *фізіологічний процес*, що є ознакою душевного й тілесного здоров'я, важливою умовою бадьорості і працездатності, спроможності відновлювати сили організму, його рівновагу. У творі мотив сну – *знак*, що спроектований на логічно впорядкований розвиток подій. Його порушення (Білокоса відмовляється зійти із трону й заснути) розгортається в конфлікт між зимою й рештою сестер. Автор подає його як спричинений бажанням Чорного Вітру і його помічника Чорного Птаха потьмарити земне доквілля. Символічний зміст мають кольори-епітети, що їх вдало використовує у казці письменник; вони підпорядковані досягненню філософської ідеї. Чорний колір – нічний, потойбічний. Чорний вітер, Чорний птах із чорними крильми стають винуватцями порушення одвічного закону природи: зміни пір року. Вони намагаються нав'язати Білокосій свої закони світоустрою: «Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться» [6, с. 20].

Емоційну атмосферу казки – гнітючий настрій, відчуття безвиході, спустошеності – створено автором за допомогою пейзажних замальовок: «...сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні вітри» [6, с. 22]; крутія й віхола відповідають внутрішньому стану Білокосой, темним думкам, що прийшли їй у голову. Валерій Шевчук експлуатує у творі мотиваційно-сюжетні елементи фольклорної системи, зокрема трикратність повторення подій, що властиво чарівній казці й підпорядковане принципам ретардації та градації. Тричі кожна із трьох сестер приходила до Білокосой вмовляти поступитися місцем сестрі, тричі кожна з них проганяли з палацу. Перебуваючи довгий час без сну, Білокоса змарніла й постаріла. Вона дивиться на себе в дзеркало й не пізнає: «зирнула – тихий зойк вирвався із грудей.

– Сестро моя, сестро! – закричала вона. – Що це за стара відьма на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

– Зійди з трону, втомилася ти, – м'яко сказала Зимі сестра. – Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...» [6, с. 36].

Прикметною особливістю казки Валерія Шевчука «Чотири сестри» є філософськи далекосяжний акцент на реальний

людський побут і реальні конфлікти в ньому. Перемога добра над злом у творі стає можливою за умови ширшої любові сестер, прагнення добра. Незважаючи на агресивну поведінку Білокосой, Зеленокоса, Синьокоса, Золотокоса не перестали любити її. Чорний птах не зміг перемогти сестер, тому що добро не можна перемогти. «Продовжуй любити її» (стор. 29), – говорить Зеленокоса своїй наступниці. «Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити» (стор. 35), – твердить Золотокоса. У цих словах – потужний філософський потенціал твору.

Остаточна перемога добра над злом у творі показана автором як прихід на землю весни, зображений за допомогою яскравих зелених барв, що розкодовують життєдайні авторські інтенції: «Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали і співали зелені пташки, а сама Зеленокоса йшла і щедро розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна» [6, с. 38].

«Чотири сестри» Валерія Шевчука – оригінальна авторська версія інтерпретації зміни пір року в жанрі філософської казки. Її рецепція взаємозалежна жанровою домінантою – настановою на фантастичність, неймовірність зображуваних подій, що підпорядкована осмисленню символічного змісту й філософського потенціалу, закладеного у внутрішній структурі твору.

У казці Валерія Шевчука «Місто без квітів» мотив сну автором використано двічі. Перший – зав'язка твору. Кольоровий сон дівчаток, що жили в місті без квітів *репрезентує авторську утопічну модель соціуму*, альтернативного сьогоденню. «В одну із чорних-чорнезних ночей одній і другій приснилися кольорові сни. <...> Ішли так довго, але прийшли ... у своє ж таки місто, але чудним воно їм здалося: стіни – білі, а дахи – червоні й зелені. А ще вся земля вкрилася квітами: зеленими, білими, червоними, синіми, жовтими, і не було жодної з-поміж них сірої та чорної» [6, с. 40–41]. Письменник протиставляє чорний і сірий кольори міста, в якому жили головні героїні твору, яскравій палітрі, в яку було забарвлене місто уві сні дівчаток. Сірий і чорний кольори увиразнюють негативну кольористичну інформацію, вживаються у значенні спустошеності, затьмареності. Сірим є не лише одяг королеви і її прислужників, а також камінь, на якому сиділа дівчинка і розповідала сон подрузі, подолець, що вона одягла на коліна, сірою стіною оточене місто тощо. Змальовуючи в такий спосіб казковий простір на початку твору, автор створює відповідну емоційну атмосферу, підводячи читача до думки про одноманітність, спустошеність соціуму.

Королева, яка завжди була одягнена в сіру сукню й чорний плащ, чорні, як жуки, прислужники в казковому сні дівчаток змінили колір своєї одягу на яскравий, від чого змінилася загальна атмосфера міста: «Королева щиро тішилася, ховала в пелюстках лице, а коли зводила голову, бачили дівчатка, що вона красунею стала. Очі палали, як те небо над головою, волосся золотими полисками грало, по щоках цвіли малинові, як одяга в прислужників, рум'яніці. А уста палахкотіли, начебто вогню у себе набрали» [6, с. 41]. Ре-

цептивні потенції казки увиразнює оніричний підтекст, що пов'язаний з прагненням автора донести до читача певні суспільно-політичні ідеї й переконання; і зроблено це ним не за допомогою ціннісних суджень, а у вигляді символічних образів сновидіння, трансформованих в естетичну реальність. Дається взаємозв'язок між фізіологічними відчуттями кольору й художнім словом, в яке закладена авторська інтенція.

Побачене уві сні спонукає головних героїнь до подорожі за стінами свого міста у пошуках іншого, досконалішого світу. Там вони познайомилися з його доглядачами й охоронцями: Зеленою Бабусею або Матір'ю трави, її сестрою Деревинкою-Лісовичкою та Матір'ю квітів, заклопотаних піклуванням про зело, насіння, лісову й садову деревину, про світ різнобарв'я, без якого неможливе щастя життя. Із насінням трави, квітів і дерев повертаються від них дівчатка до свого сірого міста. Від утоми вони засинають, і засинає все місто: «Була то ніч величезного сну – не залишилось у місті жодної людини, котра б не спала. Заснув навіть дід, який узагалі вночі не спав, а в кожному місті завжди такий дід живе. Заснула й королева, яку перед тим тиждень мучило неспання...» Отак усі позасинали, через це ніхто й не бачив, що вдіялося тієї ночі у місті» [6, с. 58–59]. Ранком, коли всі прокинулись, у місті стало повно різнокольорових квітів, соковитої трави, квітучих дерев, а Королева стала веселою, гарною й доброю жінкою.

Сон, таким чином, *обгрунтовує особливості розгортання фабули*, що суперечать традиційним формам реалістичної оповідної форми, за його допомогою *реалізовано мрію головних героїнь* казки. Написаний і видрукований напередодні розпаду СРСР, твір є своєрідною метафорою сучасної авторові дійсності. Його оніричний простір підпорядкований характеристичі епохи, він увиразнює загальну атмосферу твору, його ідею, сприяє осягненню символічного змісту, філософського потенціалу, декодує авторське світовідчуття.

Подвійного адресата має казка Валерія Шевчука «Панна квітів». Казковий хронотоп (головна героїня – дівчинка Зеленоочка жила «може, не в нашому часі і, може, не на нашій землі» [6, с. 103]), чарівні персонажі – Димко, мурахи Мунько й Вунько, Вуж та ін., мотиви чаклування, перетворення розраховані на рецепцію твору дитиною. Утім, основна авторська увага сконцентрована на колі екзистенційних, філософських проблем, закодованих в умовних і фантастичних образах, символах. Ставши на службу до старого Кріноса, Зеленоочка дивується постійному вихваленню господаря казковими істотами, що його оточують: «Він такий славний, і добрий, і немає кращого за нього, і мудрішого, і славнішого...» [6, с. 112]. Мудра дівчинка відчуває нещирість слів Димка, не підтверджених добримі справами Кріноса, адже, за її словами «Добрі справи самі від себе добрі і навмисної похвальби не потребують» [6, с. 112]. У пошуках хмизу дитина натрапляє на поле мовчазних жовтих тюльпанів, що дивилися на неї з тугою та сподіванням. Тут, як і в попередніх казках, автор вдається

до використання кольоративів. Якщо в народній традиції жовтий колір здебільшого є уособленням тепла, радощів і поваги; це колір золота і стиглого колоса, сонячне світла, то конотація жовтого у Валерія Шевчука, як, до речі, й у В. Барки в «Жовтому князі» інша: це символ смерті, нищення як навколишнього світу, так і людини.

Зеленоочка посилає на поле свій Сон, аби той розгадав таємницю учиненого над квітами чаклування. Персоніфікований образ Сну тут наділений не лише здатністю ходити й розмовляти, а й людськими емоціями. «А Сон вийшов з грудей Зеленоочки й пішов на довгих тонких ногах, і за ним на так само довгих та тонких ногах подибавав Димко, і йшли вони так, одновимірно похитуючись, а прийшли звісно куди – на оте поле, чудне й жовте» [6, с. 117]. На полі жовтих мовчазних тюльпанів Сон дізнається від Димка, що насправді то є нещасні скорботні люди, яких Крінос перетворив на квіти, щоб вони не страждали. Промовистим постає діалог Сну з Вужем: «Ці тюльпани і справді гарні. І поле це таки чудове, але я хочу запитати в тебе ще одне, Вуже...<...>Але чи вони, ці люди, – розпачливо вигукнув Сон Зеленоочки, – хотіли стати тюльпанами?» [6, с. 118]. Сон, отже, *підпорядкований осмисленню головною героїнею важливої проблеми права людського вибору*, що ініціює подальший розвиток казкових подій: протистояння з Кріносом, перемога Зеленоочки, розчаклування жовтих тюльпанів і перетворення їх на людей.

Висновки. Творчість Валерія Шевчука, зокрема його збірка «Панна квітів», апелює до ірраціональних форм художнього мислення, використання мотиву сну, що в казках підпорядкований створенню чарівної атмосфери оповіді. Він – динамічний, пов'язаний із розгортанням подій твору, увиразнює його проблемно-тематичне навантаження. На оніричному просторі казок Валерія Шевчука позначений світогляд письменника, його індивідуальний життєвий і творчий досвід, філософські ідеї, етичні естетичні пріоритети. Обігрування мотиву сну в авторській казці демонструє можливість образного потенціалу художнього слова, оригінальність індивідуального стилю письменника.

Література:

1. Силантьев И.В. Сюжетологические исследования / И.В. Силантьев. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 224 с. – (Коммуникативные стратегии культуры).
2. Юнг К.Г. Избранное / Карл Гюстав Юнг ; [пер. с нем. Е.Б. Глушак, Г.А. Бутузов, М.А. Собуцкий, О.О. Чистяков ; отв. ред. С.Л. Удовик]. – Мн. : ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
3. Наумовська О. Онірична семантика простору смерті у фольклорі в контексті дискретності історичного тіла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/37-2/7.pdf>.
4. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 368 с.
5. Жовновська Т.Б. Онірично-міфологічний дискурс прози Валерія Шевчука : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Т.Б. Жовновська ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2000. – 16 с.
6. Шевчук В. Панна квітів : казки моїх дочок / В. Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 184 с.

Кизилова В. В. Мотив сна в сказках Валерия Шевчука сборника «Панна цветов»: типология, функции

В статье проанализированы типология, особенности использования мотива сна в сборнике сказок Валерия Шевчука «Панна цветов». Акцентируется внимание на фольклорной традиции, авторской специфике онирического дискурса. Сон в сказках писателя связан с разворачиванием событий произведения, усиливает его проблемно-тематическую нагрузку. Использование мотива сна в авторской сказке демонстрирует особенности образного потенциала художественного слова, оригинальность индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: авторская сказка, мотив, мировоззрение, индивидуальный стиль.

Kyzylova V. Dream in the tales of the Valery Shevchuk's collection „The Lady of flowers”: typology, functions

Summary. The peculiarities of using the motive of dream in collected fairy tales by Valery Shevchuk „The Lady of flowers” are analyzed in the article. Attention is focused on folk tradition, author's specific of oniric discourse. Dream in fairy tales of the writer is connected with events' developing of the work, intensifies its problem and thematic loading. The use of motive of dream in author's fairy tale shows the peculiarities of figurative potential of the artistic word, originality of the individual style of the writer.

Key words: author's fairy tale, motive, world outlook, individual style.